

Pál János

Paradigmaváltó kisebbségi sors – 1.

Az Unitárius Egyház gazdaságszervező stratégiái és tevékenysége
1920 és 1940 között

A trianoni békediktátum nem csak közjogi értelemben jelentett változást az Unitárius Egyház számára. A francia nemzetállami mintát követő román állambe rendezkedés ugyanis jóval többet követelt, mint az új államkeretekbe történő konfliktusmentes integráció, az új viszonyokhoz való adaptáció. Románia homogenizáló kisebbségpolitikája az egyházat ugyanis merőben erkölcsi intézményből a magyar kisebbség egyik legfontosabb érdekvédelmi, önvédelmi intézményévé léptette elő. Ez az új szerep és az állam egyházat is sújtó diszkriminatív intézkedései a már meglevő formáknak és paradigmáknak kényszerű átalakítását és újragondolását eredményezték.

Dolgozatunkban tartalmi és terjedelmi okokból nem tárgyaltuk az egyház társadalomszervező tevékenységét. A szerteágazó és sokrétű aktivitás külön tanulmányt érdemel. Ugyanígy megfontolásból nem tárgyaltuk és részleteztük az egyház belső életében jelentkező és ezekre kidolgozott gazdasági válságkezelő megoldásokat sem, csak amelyek közvetlenül kapcsolódtak témánkhoz.

Tanulmányunkban mindössze az egyháznak a romániai magyar kisebbségi társadalom egzisztenciális és gazdasági-szociális problémakezelő erőfeszítésinek, az ezzel járó stratégia- és szemléletváltás bemutatására tettünk kísérletet.

Gazdasági változások

A kisebbségi magyar társadalom szintjén

A román állam homogenizáló, diszkriminatív intézkedései közvetve vagy közvetlenül, egyéni és közösségi szinten, létfontosságú problémák tömkelegét eredményezték.

A legelsőek egyike az ország földbirtokszerkezetét etnikai alapon átrendező 1921-es földreformtörvény volt, amely nemcsak a kisebbségi magyar intézményeket és földbirtokosokat sújtotta, de érzékenyen érintette a kis- és középbirtokos réteget is (pl. telepések, csíki székely közbirtokosok).

A magyar többségű városok etnikai összetételének megváltoztatása, a közalkalmazottak szisztematikus kiszorítása – elsősorban a román nyelvvizsga módszerével – a városi magyar középosztály elszegényedését, létbizonytalanságát eredményezte.

A munkaerőpiacot etnikai alapon megszervező állami jogszabályok nemcsak a vállalkozói réteg, hanem a magyar munkásság számára is hátrányos helyzetet teremtettek. A régiókként eltérően alkalmazott diszkriminatív adópolitika és adóbehajtás pedig további anyagi megterhelést rótt az erdélyi magyarságra, gazdasági jellegű szerveződéseire.

Közvetetten nagyon súlyos szociális és gazdasági problémákhoz vezetett az állam magyarságpolitikájával szorosan összefüggő és diszkriminatív intézkedéseket fogantató iskolapolitika: pl. az 1925-ben bevezetett baccalaureatusi törvény, az anyanyelvű felsőoktatási képzés megszüntetése, valamint az ezekkel a folyamatokkal párhuzamosan futó, túlméretezett román elitképzés.¹

Egyházi szinten

A 19. század második fele az egyház számára a gazdasági konszolidáció korszakát jelentette. Az anyagi alapok megteremtése a krónikus tőkehiány miatt azonban nem önerőből történt. Az egyetlen állandó és biztos bevételi forrást biztosító földbirtokállomány ugyanis világi vezetők adományai révén jöhetett létre. Párhuzamosan ezzel a biztos bevételi források sora az államsegély² tételével gyarapodott, ami jelentősen tehermentesítette a költségvetést, és viszonylagos gazdasági stabilitást biztosított.

1920-at megelőzően az egyházi élet zavartalan működése tehát két, szilárdnak mondható pilléren nyugodott: államsegély és alapítványi birtokok. A főhatárváltást követően e két pillér szinte egyszerre omlott össze, miután az 1921-es etnikai szempontú földreform a kolozsvári egyházvezetés kezelésében levő bir-

¹ Makkai Sándor: *Erdély társadalma*. <http://mek.niif.hu/04700/04729/html/37.html>. 2010. augusztus 20. 19:51.; Mikó Imre: *Huszonkét év.* (reprint) Bern, 1987, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 28–38., 128–129., 180–183.; Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940.* Csíkszereda, 2002, Pro-Print, 329–335.; Bárdi Nándor: *A romániai magyar kisebbség a két világháború között:* In. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.) *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Budapest, 2008, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, 92–93.; Gaal György: *A két világháború közti erdélyi magyar iskolák identitás-védelme Gál Kelemen munkásságának tükrében.* In. Szabó Árpád (szerk.) *Isten és ember szolgálatában Erdő János emlékezte.* Kolozsvár, 2007, Erdélyi Unitárius Egyház, 217–230.

² Gál Kelemen: *Káli Nagy Elek élet- és jellemrajza.* A kötetet sajtó alá rendezte Kovács Sándor, Molnár B. Lehel. Kolozsvár, 2003, Unitárius Egyház, 129–136.

tokok 90%-át kisajátította,³ az államsegélyezés pedig a központi tisztviselők egy csoportjára, valamint a lelkészek és teológiai tanárok körére korlátozódott.

Az agrárreform tendenciózus volta az adatok tükrében tagadhatatlan: az egyetemes egyház 6965 holdat kitevő alapítványi birtoktestéből 6285 holdat kisajátítottak.⁴ A veszteséget tetézte, hogy a 62 850 000 lejre értékelt kisajátított területek kárpótlási összegét az állam 3–4 millió lejben állapította meg.⁵ Hasonló tendencia érvényesült az egyházközségek szintjén is, ahol 51 070 000 lej értékben 5107 hold területet tulajdonítottak el, sok esetben a törvény által biztosított birtokminimumot részben vagy teljesen kisajátítva.⁶ Az agrártörvény háttérére világít rá továbbá az, hogy bár az Egyházi Képviselő Tanács (EKT) 5500 holdra nyújtott be igénylést, a hatóságok mindössze öt egyházközséget juttattak földterülethez (38 hold).⁷ Az agrárreform tehát jövátételten károkat okozott az egyház gazdasági életében.

Az oktatáshoz kapcsolódó (iskolai, tanári, tanítói) államsegély sorsa a lelkészekével, teológiai tanárokéval és központi tisztviselőkével szemben eltérően alakult.

Az iskolai államsegélyek kérdése az átmenet időszakában és a sorozatos kisebbségellenes intézkedéseket foganatosító liberális kormányzat idején fel sem vetődött. Az első lehetőség erre 1926-ban mutatkozott. Ekkor a magyar egyházaknak az Országos Magyar Párt támogatásával sikerült A. Averescu kormányfő (1926 március – 1927 június) elvi beleegyezését megnyerni a kérdés rendezésére. A valós szükségletektől lényegesen alacsonyabb összeg kiutalása azonban távozásával elmaradt, és az újabb egyéves liberális kormányzás a megoldás elodázását eredményezte.⁸ Érdemi előrelépés a magyar kisebbség iránt több megértést tanúsító I. Maniu kormánya (1928 november – 1930 június) idején történt. 1929 ja-

³ Ezen – nagyrészt alapítványi – birtokok jövedelme fedezte az egyház iskolai és központi közigazgatási kiadásainak jelentős hányadát.

⁴ *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1924. évi november hó 9., 10. és 11-ik napjain Kolozsvárt tartott ülésének jegyzőkönyve.* Cluj-Kolozsvár, 1925. 39.

⁵ Uo.

⁶ Magyarszovát, Alsófelsőszentmihály, Sinfalva, Magyarsáros, Csehétfalva, Firtosmartonos, Korond, Rava, Tarcsafalva, Tordátfalva, Székelyderzs, Ürmös, Bölön, Kökös, Nagyajta, Datk, Alsójára, Kökös erdőterületeit teljesen kisajátították, Csegezen, Magyarsároson pedig jelentéktelen területek maradtak az egyházközségek birtokában. *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1924. évi november 9., 10. és 11-ik. napjain Kolozsvárt tartott ülésének jegyzőkönyve.* 40.

⁷ Uo.

⁸ *Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1927. évi november hó 6. és 7. napjain Kolozsvárt tartott ülésének jegyzőkönyve.* Cluj-Kolozsvár, 1927. 20.

nuárjában és márciusában a magyar protestáns egyházak Maniu miniszterelnökkel és N. Costhachescu vallásügyi miniszterrel folytatott tárgyalásai 25 millió lejes keretösszeg kiutalását tették lehetővé oktatási célokra – és ígéretet annak rendszeres folyósítására.⁹ 1930-ban azonban az egyházaknak juttatott támogatás 20 millióra csökkent, az unitáriusok számára pedig az előző évi 404 ezer lejrel szemben mindössze 100 ezer lejt utaltak ki decemberig.¹⁰ 1931-ben (az első negyedév kivételével) az iskolai célokra juttatott pénzforrások csapjai elzárultak – pénzhányra való hivatkozással –, és a többszöri írásbeli, személyes közbenjárás is eredménytelen maradt.¹¹

1938 és 1940 között a nemzetközi viszonyokban történő változások következtében Románia számára reális veszéllyé vált a magyar revíziós szándék. A kivédelési módszerek egyikét jelentették a magyarság irányában tett jelképes engedelmények, amelyek a kedvezőtlen külföldi megítélést voltak hivatottak javítani. Ezzel a szándékkal magyarázzuk, hogy szinte évtizednyi kimaradás után az 1939/40-es költségvetési évre államsegélyt irányoztak elő és utaltak ki.¹²

Valamivel kedvezőbb, de távolról sem problémamentes viszonyokról beszélhetünk a központi tisztviselőknek, teológiai tanároknak és lelkészeknek juttatott állami támogatás vonatkozásában, amelyet meglehetősen későn, 1921. július 1-jétől folyósítottak először, semmibe véve az egyház 1919. január 1-jéig visszamenő igényét.¹³ A húsz év mérlegét megvonva pedig inkább a negatív, diszkriminatív vonások domborodnak ki és a megértőbben viszonyuló kormányokra is igaz, hogy pozitív lépéseiket általában negatív intézkedésekkel ellentételezték. Így például sohasem sikerült elérni, hogy az unitárius lelkészek államsegélyét egyenlőítsék a más felekezetű lelkészekével.¹⁴

⁹ *A Magyar Unitárius Egyház Főtanácsának a Dávid Ferenc halála 350-ik évfordulója emlékünnepegyével kapcsolatosan Kolozsvárt, 1929. november 10. 11. és 12. napjain tartott évi rendes üléseiről szerkesztett jegyzőkönyv.* Cluj-Kolozsvár, 1930. 43.

¹⁰ *A Magyar Unitárius Egyház Főtanácsának Kolozsvárt, 1930. dec. 14., 15. napjain tartott évi rendes üléseiről szerkesztett jegyzőkönyv.* Cluj-Kolozsvár, 1931. 51.

¹¹ *Az Unitárius Egyházi Főtanács 1933. december hó 3–5. napjain Cluj-Kolozsvárt tartott ülésének jegyzőkönyve.* Cluj-Kolozsvár, 1933. 31.

¹² *Az Unitárius Egyházi Főtanács 1939. december 3–5. napjain Kolozsváron tartott, lelkészszenteléssel egybekötött évi rendes üléseinek jegyzőkönyve.* Kolozsvár, 1940. 35.

¹³ *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1921. okt. 30–31. napjain Kolozsvárt tartott gyűlése jegyzőkönyve.* Cluj-Kolozsvár, 1921. 52.

¹⁴ *Az Unitárius Egyházi Főtanács 1936. évi december hó 13., 14. és 15. napjain Clujon tartott évi rendes üléseinek jegyzőkönyve.* Cluj. é. n. 43–44.; *Az Unitárius Zsinati Főtanács 1938. október 2–4. napjain Cluj-Kolozsváron tartott püspök beiktatással és lelkészszenteléssel egybekötött évi rendes üléseinek jegyzőkönyve.* Cluj. é. n. 52–53.

Magyar kisebbségi gazdaságpolitikai stratégia

A magyar közösség főhatalomváltás utáni fokozatos gazdasági tervestése, „járulékos mellékhatásaival”, a megsemmisülés, asszimiláció jövőképét vetítette előre. Az elhárításra kidolgozott gazdaságszervező elképzelések kikristályosodása és gyakorlatba ültetése a harmincas évek fordulójától datálható. E stratégia a kisebbségi lét sajátosságaiból, adottságaiból eredően a gazdaságszervezéssel párhuzamosan társadalomszervezést is igényelt, és a következő irányelveket tartotta szem előtt: a) szolidáris, nemzeti öntudatában erős társadalom; b) gazdasági és kulturális alapú kisebbségi autonómia; c) foglalkozásilag egészséges társadalmi szerkezet.¹⁵

Az impériumváltás után eltérő ideológiák mentén, különböző csoportok által kidolgozott jövő-stratégiákon a nemzeti identitás konzerválásának gondolata domborodik ki, vonul végig. Az új közjogi helyzet a kisebbségi lét második évtizedében arra a felismerésre vezetett, hogy a magyar közösségek megmaradásának egyetlen garanciája az önálló, autonóm (jogi, kulturális, gazdasági) létstruktúrák kialakítása, amit társadalmának demokratizálásával, a szolidáris érzület felébresztésével és tudatosításával, valamint az önálló, nemzeti alapon szervezett gazdasági keretek megalkotásával kívánt megteremteni. Ezek a törekvések vezették el a kor teoretikusait ahhoz a felismeréshez, hogy az ideális szervezeti keretet céljukhoz a szövetkezet intézménye alkalmas biztosítani, amely egyfelől integrálni tudja az eltérő társadalmi csoportokat a közös cél érdekében, másfelől pedig megteremti azokat a gazdasági feltételeket, alapokat, melyek nélkülözhetetlenek a magyarság megmaradásának, kulturális, szellemi gyarapodásának szempontjából. Röviden: egy, a különböző gazdasági ágazatokban erősen pozicionált, gazdaságilag független és virágzó, kiegyensúlyozott, szolidáris kisebbségi társadalom kiépítése, amely képes nemzeti-kulturális identitását megőrizni és gyarapodását biztosítani.¹⁶ Petrovay szavaival: „Az erdélyi magyar népközösséget úgy tekintjük, mint oly nemzettársadalmat, melynek a maga jól felfogott érdekeinek védelmében és céljainak követésében – minden elméleten túl – egy öns érdekű gazdaságtársadalmi élet teremtésére kell törekednie.”¹⁷

¹⁵ Hunyadi Attila: *Romániai magyar gazdaságpolitika 1918–1940*. <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&cikk=m000230.html>. 2010. augusztus 25.

¹⁶ Uo.; Petrovay Tibor: *Kisebbségi magyar gazdaságpolitika*. In: Záhony Éva (szerk.): *Hitel – Kolozsvár 1935–1944. I. kötet. Tanulmányok*. Győr, 1991, Bethlen Gábor Könyvkiadó. 185–199.

¹⁷ Uo. 185.

A magyar impérium idején jelentős autonómiával, mozgástérrel rendelkező egyházban az önrendelkezés igénye már a hatalomváltás pillanatában erőteljesen megnyilvánult, miután az új államgépezet irányából kezdetektől fogva jelentkezett az egyházi élet széleskörű ellenőrzésére törekvő szándék. A homogenizáló intézkedések kiváltotta védekezési reflex pedig – akárcsak az erdélyi magyar társadalmat – az összezárás, gazdasági, kulturális önállósodás és társadalmi szolidaritás pályájára terelte, ezekben látva vallási, nemzeti identitása megőrzésének zálogát.

Ezzel magyarázható, hogy már igen korán jelentkeztek a fentiekben ismertetett elképzelésekkel rokonságot mutató gondolatok, és hogy az egyház teljes erővel kapcsolódott be az önszerveződési munkálatokba. Az intenzív társadalmi, gazdasági tevékenység kibontakozását – a meglévő hagyományok mellett – a hatalomváltással a magyar értelmiségképzésben bekövetkezett változások is szereztesen stimulálták.

1920 után a magyar nyelvű egyetemi képzés megszűnt. Ez sok ifjú tehetséget – román nyelvtudás híján – arra kényszerített, hogy a teológia felé orientálódjék (pl. Szent-Iványi Sándor)¹⁸ és egyházi keretekben fejtsen ki értékes társadalmi munkát. (A Tizenegyek irodalmi mozgalom unitárius kötődéseiben jelentős szerepet játszott ez a körülmény.¹⁹)

A lelkeszi feladatkör meghatározása. A nemzet- és kisebbségi társadalomépítő lelkeszkép kialakulása

Trianon előtt

Egyházi berkekben a szociális és gazdasági kérdés szoros összefüggésben állt a mezőgazdaságban dolgozó székelység soraiból kikerült hívek gazdasági, néprajzi sajátosságaival. Ennek következményeként a huszadik század fordulóján jelentkező ún. „székely kérdés”²⁰ az egyházi közbeszédbe is beszivárgott, és a székely falu gazdasági és szociális problémáival szembesítette azt.²¹

¹⁸ Kacsó Sándor: *Virág alatt, iszap fölött*. Bukarest, 1971, Kriterion Könyvkiadó, 247–248. A mozgalomnak az unitárius teológiai bentlakás adott otthont.

¹⁹ Uo. 254–255.

²⁰ Balaton Petra: *A székely akció előzménye és története*. Székelyföld. 202/6. 62–91.

²¹ Kozma Ferencz: *A „székelykérdés”*. KerMagv 1909, 297–309. „Az egyházi élet folytonos érintkezésben van a népelettel. Azért az egyházi irodalom is jól teszi, ha foglalkozik néha a néppel, mert ha attól elszakad, minden dogma és minden elmélet a céltalanság ködébe vész. Hisz a szociológia ma már nem csak a bölcselemnek és államtanak lett gyakorlati jelentőségben elsőrendű alkatrésze, hanem az egyházat is etikai, mint vallási

Az érdeklődést egy második tényező is ösztönözte. Az egyház társadalmi feladatairól értekezők helyesen ismerték fel, hogy a „monopol helyzetben” lévő egyház számára komoly ideológiai konkurenciát jelent a társadalmi igazságosság, egyenlőség elvét hirdető szocializmus.²² Párhuzamosan, a vita háttérében az egyházi, vallási megújulás szándéka is munkált. Ebben a polemizáló áramlatba illeszkedve az egyházi írók a szocializmus negatív vagy pozitív kritikáján keresztül a keresztény alapelveket a modern társadalom eszményi konfliktuskezelő eszközeként prezentálták a konkurens és a korban sokak által egyetlen lehetőségként tekintett ideológiával szemben.²³ A szocializmus problematikájának jelentőségét és fontosságát egyébként nemcsak az erre reflektáló írások megjelenése és gyakorisága jelzi. György János újszövetségi izagógikai munkájában önálló fejezetekben is elemezte az újszövetségi írásokat (Jézus személyét és tanításait) a szocialista ideológia által felvetett gazdasági, társadalmi, szociális kérdések prizmáján keresztül.²⁴ Ugyanő a megújulást a szocializmus által megfogalmazott kritika figyelembevételével és alapján tartotta kivitelezendőnek.²⁵

A kérdésnek egy harmadik típusú megközelítésével is találkozhatunk, amely elsősorban nem szociális, hanem nemzetpolitikai összefüggésben mutatott rá a modern és hatékony mezőgazdasági művelés fontosságára. 1898. május 1-jén tartott beszédében Ürmösi Kálmán az ország területi integritását és az afölötti

tekintetben mind köz[v]etlenebbül érdekl. S ha az egyház ezt tekintetbe nem veszi, elhanyagolja, helyrehozhatatlan kárát vallja. [...] S e folyóiratot e tekintetben melyik nép érdekelhetné oly közlő, mint eszméinek s részben hitének örökösei s szerkesztőségének vér- és fajrokonai: a székelyek?!” Uo. 297.; Kozma a székelységet elsőrangú nemzetpolitikai tényezőként mutatta be („a [...] székely kérdés az erdélyi magyarság sorsa.”), rámutatva a kérdés rendezésének fontosságára és az állami támogatásoknak ezen a téren elért pozitív eredményeire.; Ébert András: *Szórványokban lakó híveink lelki gondozásának tervezete*. Székelyudvarhely, 1918.

²² Ürmösi József: *Szocializmus és a vallás*. Homoródalmás, 1914, Hermann József könyvnyomdája, 6.; Boros György: *Az unitárius lelkész szerepe és helyzete Magyarországon*. Székelykeresztúr. é. n., 4–5.

²³ Dézsi Mihály: *A szocializmus és Jézus vallása*. KerMagv 1987, 68–76.; KerMagv 1892, 171–174. (Ferencz József 1892. május 22-én, püspöki vizsgálat alkalmával, Tordán mondott beszéde.); Csegezy László: *Vallás és szocializmus*. KerMagv 1897, 193–198.; Lőfi Ödön: *Jézusi eszmények és modern szocializmus*. KerMagv 1909, 1–7.; Zsilinszky Mihály: *Valamit a szocializmusról*. KerMagv 1912, 152–158.

²⁴ György János: *Jézus és az Újszövetség*. Torda, 1908, 271–287, 292–322.

²⁵ Uő.: *Az egyház és a szocializmus*. Unitárius Egyház (UE) 1908. március 15. 88–91.

magyar szupremácia megőrzését az anyanyelv ápolása és hazafias nevelés mellett a gazdasági gyarapodástól tette függővé.²⁶

A székely kérdés orvoslását Kolozsvár a századforduló környékén még a valláserkölcsi nevelés által kívánta előmozdítani. Az 1902-es tusnádi székely kongresszuson Boros György főjegyző a székely probléma gyökerét, lelkeszi jele-
lentésekből dokumentálódva, az erkölcsök fellazulásában és mértéktelen italfo-
gyasztásban diagnosztizálta.²⁷ A „diagnózisnak” megfelelően tehát az egyház
problémakezelő stratégiáját a nép valláserkölcsi nevelésére, az egyén lelki átfor-
málására fókuszálta.²⁸

Eltérő álláspontot képviselt a polgári radikális elveket valló Ürmösi József,²⁹
aki az 1916-ban *A lelkipásztori gondozás és a gazdasági szociális kérdés* cím alatt

²⁶ Ürmösi Kálmán: *Egyh. beszéd. (Nemzeti ünnepre.)*. KerMagv 1898, 203–208. „[...] aki hanyag, rossz gazda, földeit rendesen nem műveli, az nemcsak maga és családja ellen vét, hanem közremunkál a haza szegénységbe, nyomorúságba jutására is. Sőt azt mondom, hogy miután kié a föld, azé a haza is, főleg oly vidékeken, hol idegen ajkú nemzeti-
ségek vannak, ha nem is túlnyomó, de a magyarokkal egyenlő számban, ha a magyar bir-
tok bármily nyelvű, de nem velünk közösen érző nemzetiségűek kezébe jut, mindaz, aki
a restség, pazarlás, rendetlen kezelés folytán egy-egy darab földet elveszteget s idegenek
kezébe juttat, kimondom – hazaárulást követ el, mi minden bűnök között a legnagyobb
és legundokabb, melyet Isten se bocsát meg [...]. Hazánk magyar kézen való megtartásá-
nak első és legfőbb biztosítéka tehát a haza földjének gondos művelése s a szorgalom által
biztosítása [...]” 205.

²⁷ *A Székely Kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalásai és határozatai*. Csík-
szereda, 2001, Hargita Kiadóhivatal. 298. „A veszedelem főforrása, csaknem kivétel nélkül
mindenütt: korcsma és az ellenőrzés nélkül mért pálinka.”; Uo. 300. „A magasabbra törés
vágya, a székely becsület, a nemesség kötelező hatalma kezd lazulni. Mintha nem volna
arányban a székely faj ősi jellemével mostani viselkedések a társadalomban és a munka
mezején. Mintha csökkenőben látnám a konzervatív gyűjtő hajlamot, mintha utat törni
kezdene a könnyelmű ledérség.”

²⁸ Uo. 298. „Ha jelszót akarunk fölvenni, az egyik minden bizonnyal az legyen: *irtóhá-
borút az alkoholizmus ellen.*”; Uo. 301. „Azt hiszem, gazdasági, ipari és kereskedelmi nagy
eszmék is csak akkor fognak diadallal hódítani a székelység között, ha erkölcsé megtisz-
tul, ingadozó hite megszilárdul, temploma iránti szeretete régi fényében fog tündökölni.”;
Boros György: *Az unitárius lelkész szerepe és helyzete Magyarországon*. Székelykeresztúr,
é. n., 10–12.

²⁹ Lásd pl. a nők szavazati jogáról tartott előadását. Ürmösi József: *A nő mai hivatá-
sa. Feminista előadás*. h. n., é. n., A Marosvásárhelyi Feminista Egyesület Kiadása, 3–19.;
Határozottan – hibáira rámutatva – utasította el a nagybirtokok fennmaradását támogató
agrárius irányzatot, a nagybirtokos mezőgazdasági szerkezetet pedig nemcsak igazságtal-
lannak, hanem a gazdasági fejlődés kerékkötőjének is tartotta. A fejlődést (virágzó falu =
virágzó állam) és a falusi rétegek szociális gondjainak orvoslását az állam által végrehaj-
tott fölbirtokreformban látta, egyházi (katolikus), idegen állampolgárságú és állami tu-

kiadott munkájában a gazdasági és szociális kérdés nélkülözhetetlen fontosságát és időszerűségét igyekezett tudatosítani az egyházban és lelkésztársadalomban – a lelkési munka változatosabbá tétele, új területekre való kiterjesztése mellett törve lándzsát.

Írásában a három, elméleti és gyakorlati probléma köré épített kérdéstömbben a következőkre keresett választ: a) összeegyeztethető-e a gazdasági-szociális kérdés a keresztény hitelvekkel és lelkési munkával? b) melyik az a területet, melyre a lelkipásztori gondozásnak a leginkább összpontosítania kell? c) milyen gyakorlati tennivalók várnak az egyházra és lelkészre?

Az ország és hívek gazdasági sajátosságaiból kiindulva az ipari szociális kérdés helyett a mezőgazdasági szociális problémák megismerését tartotta szükségesnek, és a falut jelölte meg fő művelési területnek.³⁰

A gazdasági-szociális kérdés és kereszténység közötti kapcsolódás kérdésére Ürmösi igennel válaszolt, társadalomépítő koncepciójának alapját ugyanis a keresztény alapelvek képezték. Utóbbiakra olyan erkölcsi és eszmei forrásként tekintett, amelyek a szociális problémák megoldásánál útmutatásokkal szolgálhatnak, mivel a keresztény ethosz – mutatott rá – ellene van bármiféle visszaélésnek, kegyetlenkedésnek, agresszióknak, elnyomásnak.³¹ Eszmerendszerében a keresztény alapelvek és viselkedési minta (testvériség, igazságosság, felelősség) által látta feloldhatónak a társadalom szintjén mutatkozó szociális feszültségeket, ezért kritizálta mindazokat, akik Jézus szerepét metafizikai síkon jelenítették meg, nem pedig az ember számára követendő, és így az emberi magatartásformát javító példaként. Isten országa számára nemcsak transzcendens, hanem fizikai valóság is volt, imperatívusként fogalmazva meg: az egyház és lelkész feladata a „földi istenország” (igazságos társadalmi berendezkedés) megvalósítására való törekvés és a szociális problémákkal való törődés, oktatása a gyakorlati teológia kereteiben.³² – Ürmösit idézve: „Az Isten országa eszméje szerint alakítsuk át az *emberi társadalmat*, hogy Krisztus lelke éljen és munkáljon mibennünk, a szeretet által.”³³

Teológiai érvelése mellett, az egyház kritikáján keresztül, gyakorlati szempontok felsorakoztatásával is igyekezett álláspontját megvédeni. „Az Isten orszá-

lajdonú földek kisajátításával. Uő: *A lelkipásztori gondozás és a gazdasági szociális kérdés*. Székelyudvarhely, é. n., [1916]. 73–86.

³⁰ Uő.: *A lelkipásztori gondozás...* 7.

³¹ Uo. 16–18.

³² Uo. 18–28.

³³ Uo. 10.

ga eszméje [...]” szerinti társadalmi átalakulás elmaradása a keresztény egyházak felelősége: a szociális problémák semmibe vételének és a szellemi és transzcendens világra való kizárólagos összpontosításnak következménye,³⁴ ami (a testvériség csupán szóbeli hirdetése és a cselekvés hiánya mellett) a tudatosan szervezkedő ipari munkásság részbeni leválásában, valamint a kisbirtokosok és a mezőgazdasági proletariátusság körében történő pozícióvesztésben is már megmutatkozott.³⁵ A kötelező szemléletváltás egy másik intő tényezőjét a nagyarányú kivándorlásban jelölte meg. Ez szerinte már önmagában olyan súlyú probléma, ami kötelező rangra emeli a falu vezető rétegeinek bevonását a szociális-igazságossági szempontú társadalomépítő munkába. A lelkészek bekapcsolódása imperatívusz, de az aktivitás mellett ismernie kell mind az eszközöket, mind a cselekvési stratégiákat. Nem kiegészítő vagy mellék-, hanem vezető szerepet szánt nekik, és határozottan elutasította azok véleményét, akik a szociális kérdésektől való távolmaradást hangoztatták.³⁶

Teológiai-erkölcsi és egyházpolitikai jellegű érvelése mellett gazdasági szempontokat is felsorakoztatott rámutatva, hogy a hívek pozitív gazdasági, szociális állapota kedvező hatással lehet az egyházi élet fejlődésére és a lelkész helyzetére.

Az utolsó kérdéstomb bemutatásánál „terepen” szerzett, gyakorlati tapasztalatait is beleszötte megoldási javaslatai közé. Programjában a falun élő értelmiségnek koordináló, tanácsadói szerepkört szánt. A falu gazdasági és társadalmi felemelését pedig egy mindent átfogó, szisztematikus nevelőmunka által látta kivitelezhetőnek.

Infrastrukturális síkon – a közlekedés, kommunikációs lehetőségek fejlesztése mellett – kulcsfontosságúnak tartotta egy olyan oktatási intézményrendszer kiépítését, amely nemcsak gazdasági, hanem közegészségügyi, közművelődési, erkölcsi nevelésben is részesíti a falu lakosságát. Figyelme nemcsak a korosztályok szerint tagolt oktatásra terjedt ki, hanem a nőkre is, akiknek „szellemi nevelését” a papnék, tanítónők feladatául jelölte meg. Nemzeti és gazdasági szempontból is fontosnak tartotta a falu közegészségügyi állapotainak javítását

³⁴ Uo. 11.

³⁵ Uo. 12.

³⁶ „Mindig vezető-munkás szerepre szeretném e téren is állítani őt, hogy a szociális munkamezőn is álljon olyan magaslaton, mint amilyenre a szószéki elhivatás és munkálkodás képesíti! Nem osztom annak lelkészársamnak nézetét, ki így nyilatkozott: »ha én a szószékből a Krisztus örök evangéliumával nem tudok hatni, én azontúl nem bajlódok a néppel.« Milyen sajnálatosan téves álláspont és nyilatkozat az ilyen, a 20-ik században! Hiszen éppen azokkal az örök evangéliumi elvekkel szükség hatnunk népünk gondolkodásának serkentésére, haladására.” Uo. 13.

ápolónő (szász minta)³⁷ és bábaképzéssel, az anya-, csecsemő- és gyermekvédelmi ismeretek oktatását.³⁸

Módszertanilag a gyakorlati jellegű népnevelést tartotta hatékonynak.³⁹ A korszerűtlen mezőgazdasági művelési rendszer felszámolása végett falura kiküldött gazdasági szakemberek kinevezését javasolta, akiknek az elméleti előadások mellett a gyakorlati útmutatás feladatát is szánta. A vidék gazdasági fejlődését, fellendülését a modern, belterjes gazdálkodás mellett a háziipar fejlesztésében, zöldség-, gyümölcsstermesztés, méhészet, baromfityenyésztés meghonosításában látta.⁴⁰ A szövetkezeti szerveződések különböző formáit (tej-, fogyasztási-, hitel-szövetkezet) gazdasági és társadalmi szempontból is kulcsfontosságúnak ítélte meg.⁴¹

Az első világháború szociális, erkölcsi, nemzetpolitikai következményei a társadalmi problémák iránti fokozottabb odafigyelésre, és a lelkeszi feladatok újraértékelésére készítették az egyházat. 1917. augusztus 25-én a Magyarországi Unitárius Egyház Egyetemes Lelkészkörén tartott előadásában Ébert András társadalmi, népjóléti, erkölcsi, közegészségügyi területeken követelt hatékony cselekvést. Nemzetpolitikai indíttatásból mindenekelőtt a csecsemővédelmet propagáló mozgalom felkarolását tartotta fontosnak. De ebbe a kategóriába sorolta a városi misszió, lelki gondozás hatékonyabbá tételét, elsősorban a városba költözött székely hívek valláserkölcsei nevelését, szexuális felvilágosítását (születésszabályozás). Utóbbit kulcsfontosságúnak tartotta, mert a fogamzásgátlás elterjedt használata azzal a veszéllyel fenyegeti az egyébként szapora székelyt, hogy hasonló sorsra jutnak, mint a szászok, akik a románokkal szemben elvesztették életterüket.⁴² Ez a kockázat szerinte különösen nagy, mivel azt a háborús veszteségek is generálják. Az erkölcsi veszélynek kitett városi hívek gondozását Ébert a falusi és városi lelkészek együttműködése által kívánta megoldani, hatékonyabbá tenni. A falusi ifjúság erkölcsi nevelésének szorgalmazása mellett az árva gyermekek és szórványmisszió kérdését sorolta még a legsürgősebben megoldandó feladatok közé.⁴³ 1917-ben tehát Ébert a legmagasabb lelkeszi fórumon mutatott rá a szociális, nemzeti, társadalmi munka szükségességére, a kor kihívásaihoz alakított tevékenységek szükségyszerű kibővítésére. Az Ürmösi hangoztatta gaz-

³⁷ Uo. 104.

³⁸ Uo. 102–106.

³⁹ Uo. 102.

⁴⁰ Uo. 87–94.

⁴¹ Uo. 94–95.

⁴² KerMagv 1917, 223–224.

⁴³ Uo. 224–225.

daságszervező, irányító koncepciót azonban Ébert – bár szociális kérdéseket is érintett – teljesen mellőzte, és a nevelői, felvilágosító munkára fektette előadásában a hangsúlyt.

Trianon után

Trianon közjogi, gazdasági, kulturális következményei a lelkész és egyház feladatkörének ismételt átértékeléséhez vezetett, ugyanakkor felgyorsította az elsősorban Ürmösi képviselte nézetek recepcióját, amelyeket azt megelőzően meglehetősen szórványosan képviseltek, hangoztattak, vagy éppen elleneztek. A szemléletváltás és az egységes álláspont kikristályosodásának állomásai az eltérő időperiódusból kiragadott írásokban nagyon jól tetten érhető.

Szükséges rögtön az elején rámutatnunk arra, hogy a gazdaságirányító feladat vállalásának hátterében egy már a kisebbségi helyzet korai szakaszában jelentkező, igen prózai, kényszerítő tényező állt. Ezt az egyház számára nyilvánvalóvá vált problémát a kérdéssel többször foglalkozó Keresztes Dénes 1923-ban nemcsak hogy megjelenítette, hanem a követendő stratégiára is rámutatott. A nép – írta – az egyház gerincét képezi, de a gazdasági összeomlás szélén áll. Az egyház feladata segíteni híveit az anyagi túlélésben, mert annak gazdasági és kulturális megerősödése az egyház létére nézve kulcsfontosságú.⁴⁴

A gazdaságszervező feladatkör tehát 1920 után nemzeti és egyházi létszükséglet formájában fogalmazódott meg, és esetleges opcionálissá tétele távlatilag negatív jövőképet láttatott nemcsak a nemzet, hanem az egyház számára is. Ez a realitás – a későbbiekben is látni fogjuk – meghatározó „stimuláló többletként” hatott a gazdasági, szociális munkába való bekapcsolódásra.

1926-ban Kiss Elek teológiai tanár kulturális és nemzeti dimenziókban mutatott rá a lelkész helyzet- és szerepváltására: „Nekünk belsőembereknek feladataink némi módosítást szenvedtek a nagy háború után ahhoz képest, amilyenek feladataink régebbi helyzetünkben voltak. Régi helyzetünket úgy jellemezhetném, hogy akkor az egyházszervezetben *hivatalokat* vállaltunk, s inkább az egyház-hatalmat szolgáltuk, mint egyebet. Ezzel így járt csaknem minden kialakult szervezettel bíró egyház, s ez az egyik oka a népek egyházától való eltávolodásának. A háború után módosult helyzetünket úgy írhatnám körül, hogy *hivatásunkat* kell teljesítenünk minden vonalon.”⁴⁵ Kiss szerint a hatalomgyakorló hivatalnokszeréből ki kell lépni, és a népszolgálat hivatását kell vállalni, a nép

⁴⁴ UE 1923. december 15. 110–111.

⁴⁵ UE 1926. március 15. 19.

irányítóivá kell előlépni.⁴⁶ Feladatuk, hogy népnevelők legyenek, „[...] hogy erdélyi magyar unitárius *testvéreinknek, híveinknek lelki fejlesztését, szellemi kialakulását* s anyagi gyarapodását munkáljuk.”⁴⁷ A szerteágazó feladatok közt a gazdaságszervező (pénzhitel, piacteremtés, fogyasztási és hitelszövetkezet szervezés, szociális jellegű magtárak létrehozása) és nevelő (kézműipar, modern gazdálkodási technikák, gyümölcsfatenyésztés, méhészet, ésszerű pénzkezelés, piackutatás) feladatokat természetesen ő is fontosnak ítélte meg, mert az anyagi jólét, a stabilitás az egészséges családi élet, szellemi, kulturális gyarapodásuk nélkülözhetetlen eleme.⁴⁸

A nemzet- és társadalomépítő feladat gondolatával találkozunk Weress Bélánál is. A lelkész kötelessége, hogy lelkileg, szellemileg, erkölcsileg és anyagilag „jól alapozott munkásokat” neveljenek az egyház és nemzet számára, „amelyeknek hű gondozására” küldettek ki.⁴⁹ A nép nemzeti, kulturális és erkölcsi nevelése (nép- és ifjúsági könyvtárak felállítása), szociális gondozása mellett szerinte a lelkészi hivatáshoz tartozik a falu lakosságának gazdasági megszervezése, gazdakörök felállítása, állatok, vetőmagvak és gazdasági eszközök olcsó beszerzése, háziipari tanfolyamok beindítása, hitel-, fogyasztási és tejszövetkezetek felállítása.⁵⁰ Utóbbiak szerepét kiemelten fontosnak ítélte meg, mivel „az ilyen egyesületek, a mezőgazdaság körébe vágó egyletek tömörítik, öntudatra ébresztik népünket s ideje, hogy kisebbségi sorsunkban öntudatos magyarokká is legyünk már egyszer.”⁵¹

Keresztesi Dénes 1922-ben és 1936-ban írott értekezései a folyamatos önreflexióra figyelmeztettek: az egyháznak – írta – követnie kell a társadalmi folyamatokat, és azok tükrében megfogalmazni feladatait és stratégiáit. Kortársaihoz hasonlóan a lelkész feladatát ő is a népszolgálatban, népnevelésben látta, és azt a nemzet őrszemének tartotta.⁵² Irányító, példamutató, tanácsadó feladatokat szánt

⁴⁶ Uo. 19–20.

⁴⁷ UE 1926. április 15. 29.

⁴⁸ UE 1926. június 15. 48.

⁴⁹ Weress Béla: *Régi cura pastorális-elmélet vagy új, gyakorlati lelkészképzés*. KerMagv 1928, 275–276.

⁵⁰ Uo. 278–279. „A *fogyasztási szövetkezet* hasznos és szükséges volta ma már bizonyított tény. Népünk s társadalmunk átalakításában elismerésre méltó helyet foglalt el. S tekintve, hogy az ily fogyasztási szövetkezetek vezetője, más képzett egyén hiányában falun legtöbbször a lelkész, *hivatásához illő és méltó, hogy e szövetkezeteket népe anyagi erejének növelésére, szükségletei kielégítésére használja fel.* [kiemelés tőlem – P. J.]”

⁵¹ Uo. 279.

⁵² Keresztesi Dénes: *Vallási közöny és lelkipásztori hivatás*. KerMagv 1922, 273–274.; Uő. *A lelkészi szolgálat mai jelentése*. KerMagv 1936, 83–86.

neki, ugyanakkor elutasította, hogy szövetkezeti munkát vállaljon, mivel a lelkészség nem mellékfoglalkozás.⁵³

Összegezve: kevéssel 1920 után, egyöntetűvé vált, hogy a lelkészre aktív és vezető szerep vár a romániai magyar kisebbségi társadalom megszervezésében, hogy tevékenységének láthatárai kibővültek, akárcsak feladatainak köre. (Két további vonása is van ennek az időszaknak: a.) lelkészkép, feladatkör meglehetősen konszenzusos körülírása és letisztázása; b.) a korábban különféle kombinációkban megjelenített feladatok, öndefiníciók egy „lelkésmintába” való tömörítése.) Kötelezettségeit egyöntetűen a népnevelésben és irányításban határozták meg, de megkerülhetetlenül jelentkezett ekkorra a gazdaságszervezés problematikája is. Nézeteltérés ez utóbbi körül támadt: helyes-e, ha a lelkész tevőlegesen is beavatkozik a gazdaságszervező munkába? Az 1930-as években azonban a gazdasági válság és az erdélyi magyarság gazdasági önállósodásra tett kísérletei – látni fogjuk – azok javára döntötték el a vitát, akik a lelkész gazdaságszervező tevékenysége mellett tették le voksukat.

A világháború előtt már felbukkanó és megosztó kérdés 1920 után többször vita tárgyává vált. 1924. május 15-én az Aranyostordai Unitárius Lelkészkör külön ülésben foglalkozott a kérdéskörrel: helyes-e, ha a lelkész tevőlegesen is részt vesz a szövetkezetek vagy más hasonló gazdasági jellegű szervezetek vezetésében? A hozzászólók többsége ekkor még a nemlegesség álláspontjára helyezkedett.⁵⁴ Ennek hátterében valószínűleg az a meggondolás állt, amit az értekezleten részt vevő Nagy Dénes az *Unitárius Egyház* hasábjain fejtett ki részletesen.

A szövetkezeti eszmét támogató Nagy szerint a szövetkezet és keresztény vallás közti különbség csak tartalmi jellegű. A kereszténység nem egyéb, „[...] mint a krisztusi tanok ápolására és terjesztésére alakult szövetkezetek szövetsége”⁵⁵ – amely az ember lelki boldogulását, tökéletesedését munkálja. Az áldozatkészség elvén működő szövetkezetek pedig az embertárs anyagi boldogulását szolgálják.⁵⁶ A két eszme tehát egymást kiegészíti, és az ember szellemi, lelki és anyagi gyarapítását mozdítja előre. A szövetkezet és egyház viszonya pedig kölcsönösségre kell hogy épüljön, mivel a világiak is segédkeznek az egyházi munkában. A lelkésznek azonban a „tanítás elvén” nem szabad túllépnie, mert csupán a közte és hívek közti lelki nyugalmat bontja meg, ha tevőlegesen is bekapcsolódik. A lelkész feladata e téren a népnevelés, illetve az önzetlenség ér-

⁵³ Uő: *Vallási közöny...*, 275.

⁵⁴ UE 1924. július 15. 23.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo.

zésének felélesztése és fejlesztése.⁵⁷ Bírálta Kolozsvár felhívását, amelyben a lelkészeket a szövetkezetek vezetésében való belépésre szólította fel. A szövetkezeti gondolatot szerinte a szószékről kell szolgálni, a lelkészt pedig ki kell emelni „[...] a szövetkezeti klikkek labdajátékától, meg kell menteni a hívek gyanúsíthatásának még árnyékától is.”⁵⁸ Nagy Dénes tehát ismerte és támogatta a szövetkezeti munkát, erkölcsi és gyakorlati szempontokra hivatkozva azonban a lelkész függetlensége mellett foglalt állást. Felfogásában a gazdaságszervezés csak szóbeli szinten jelenítődött meg nevelés, erkölcsi támogatás formájában.

A Nagy képviselte felfogás ellenpólusán a két évtizedes szövetkezeti tapasztalattal rendelkező és nézeteiben mindvégig következetes Ürmösi állt. A lelkész tevételes beavatkozását nemzetgazdasági, erkölcsi és gyakorlati-pedagógiai szempontból tartotta fontosnak. Szerinte az elméleti tudás és útmutatás gyakorlati példaadás nélkül hatástalan. Védelmébe vette Kolozsvárt, amely nem mellékjövedelem-szerzés miatt szólította fel belső embereit a szövetkezeti munkára, hanem inkább azért, mert „[...] a szász kisebbségi nemzetiség évszázados kisebbségi életből belátták, megértették, hogy mekkora gazdasági erő és tőke rejlik népünkre nézve a szövetkezetek gazdasági életében.”⁵⁹ A követendő minta – írta – a szász gazdasági egylet, amely nem mellékjövedelemért, hanem „faji öntudatból” végzi feladatát. Nekik is hasonló utat kell bejárni és példát mutatni, hogy 10–20 év után hasonló eredményeket tudjanak felmutatni.⁶⁰

Az Ürmösi írására Újvári álnéven reflektáló szerző is gazdasági és nemzeti szempontok miatt tartotta fontosnak a szövetkezeteket. A lelkészi tekintély leértékelődése miatt ellenben tagadta a „totális” beavatkozást, hogy a lelkésznek, ha szükséges, szorozni és osztani is kell. Az irányítást nem az értékesítésben való tényleges részvételben látta, inkább a pénzügyvitel, könyvelés végzésében a szellemi, erkölcsi irányításban. Szerinte nemcsak az anyagi, hanem az erkölcsi gyarapodást, eredményeket is szem előtt kell tartani.⁶¹ Elismerte, hogy a szövetkezetek lelkiismeretes vezetőséggel áldásos tevékenységet fejthetnek ki, és a közösségek erkölcsi és anyagi megszilárdulását szolgálják. Lényegében pedig egyetértett Ürmösivel, amikor végkövetkeztetését az alábbi gondolattal zárta: „Ilyen szövetkezetek vezetésében örömmel vehet részt minden belső ember – sőt kötelessége is részt venni, hogy emelkedettebb gondolkodásával a falu kulturális

⁵⁷ Uo. 31.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ UE 1924. szeptember 15. 48.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ UE 1924. november 15. 61–62.

nívóját emelje s a nép jólétét munkálja.”⁶² Ugyanakkor mérsékeltebb és a lelkészi státushoz „illőbb” feladatot követelt a szövetkezeti munkában a „totális beavatkozást” képviselő Ürmösivel szemben.

A harmincas évek elejétől azonban már általános igényként fogalmazódott meg a társadalmi, gazdasági tevékenységbe való bekapcsolódás. 1933-ban a Főtanács tételesen is összegezte a követendő irányelvet: „Ma csak a templomi szócikkekben végzett munka korántsem elég az igazi hivatás elvégzéséhez. Ez kétségtelen. Tény az, hogy buzgó templomlátogatás ott van és csak ott van, ahol van templomon kívüli egyháztársadalmi élet. Ennek minden irányú ébrentartására, fokozására és fejlesztésére kérjük EK Tanácsunk figyelmének felhívását.”⁶³ Az „új irányvonal” ugyanakkor nemcsak deklaratív formában jelenítődött meg, hanem konkrét döntés is született róla: december 3-án a Főtanács jóváhagyta a falufejlesztés heti egy órában történő oktatását a teológián. Óraadónak az erre legalkalmasabb személyt, Ürmösi Józsefet nevezte ki.⁶⁴

A főtanácsai ülésen megfogalmazott cselekvési irányelvnek – mely ekkorra már szórványosan a „vidék” felől is megfogalmazódott – háttérét összetett motívációs tényezők képezték.

1920-at követően a központi egyházvezetésben korán körvonalazódott az egyház és lelkész kisebbségi léthelyzetben elfoglalandó helye és szerepe, azt követően, hogy a román kormány sorra számolta fel a magyar oktatási, közművelődési intézményeket. A diszkriminatív intézkedések által keletkezett űr pótlása ezzel döntően a korlátozott, mégis bizonyos szabad mozgástérrel bíró és viszonylag érintetlen intézményhálózattal rendelkező egyházakra hárult. Fentiek, valamint a meglévő infrastrukturális adottságaik azt eredményezték, hogy az anyanyelvi oktatás mellett kulcsfontosságú szerephez jutottak olyan területeken is, mint a kisebbségi magyar társadalom „tömörítése”, nemzeti, kulturális identitásának konzerválása, továbbá a mindezeknek az alapját képező gazdasági élet meg- és újjászervezése, fejlesztése. Az automatikusan áthárult, átvállalt feladatok megvalósítása, az egyház missziós és népnevelő munkájának fokozásával párhuzamosan tevékenységének bővítését tette szükségessé. 1930-at követően így vált állandó programponttá a gazdaságnevelő és -szervező feladat is. Ösztönzőleg hatott erre a tendenciára a harmincas években beinduló falufejlesztő mozgalom, a

⁶² Uo. 62–63.

⁶³ Az *Unitárius Egyházi Főtanács 1933. december hó 3–5. napjain Cluj-Kolozsvárt tartott ülésének jegyzőkönyve*. Cluj-Kolozsvár, 1933. 88.

⁶⁴ Uo. 45–46.

gazdasági önállósodásra törekvés, valamint a lelkészeket is súlyosan érintő gazdasági válság.

Utóbbit Máthé Sándor 1935. június 14-én az EKT-hoz intézett beadványában 2–4 hetes nyári gazdasági tanfolyamok szervezésével látta orvosolhatónak, azaz a válság és államsegély-csökkentés negatív hatásait a modern gazdálkodási módszerek elsajátításával kívánta ellensúlyozni.⁶⁵ Az EKT kérésére Nagy Endre gazdaságiiskola-igazgató ki is dolgozott egy javaslattervezetet, de az intézményes jellegű továbbképzésre nem került sor.⁶⁶

Ismerteink szerint a szisztematikus és intézményesített gazdasági képzés imperatívuszát nyilvános fórumon leelőször K. Nagy Árpád egyházköri felügyelő gondnok vetette fel az 1932. július 4-i marosi egyházköri közgyűlésen. Kezdeményezését két tényező indokolta, és két problémára keresett választ: a lelkészek és a magyar falu népének siralmas anyagi helyzete. Utóbbi – írta – nemcsak hogy elveszítette az állam támogatását, hanem egyre nagyobb gazdasági nyomásnak van kitéve, gazdasági tanácsadója, vezetője pedig nincs. Az anakronisztikus teológiai oktatás bírálatán keresztül gazdasági és szociálpolitikai szakoktatás bevezetését sürgette, hogy a már bevált és kipróbált szász minta szerint a lelkész a falu anyagi javainak gyarapítója, gazdasági irányítója, tanácsadója lehessen, mert csak ezáltal garantálható az egyház és nép fejlődése.⁶⁷

A képzés kollektív igénye 1935 júliusában fogalmazódott meg az Egyetemes Unitárius Lelkészkör (EUL) udvarhelyi továbbképzőjén. Máthé és K. Nagy Árpád javaslatain túllépve pedig új távlatok megnyitásával is próbálkozott azon kezdeményezésével, hogy az ötödik gyakorlati évet a teológusok a gazdasági iskolában végezhessék.⁶⁸

Lőrinczi Lászlónak a beadvánnyal kapcsolatos megjegyzései különben félreérthetetlenül világítottak rá az EUL-tervezet mozgatórugóira: saját életfeltételeik jobb anyagi megalapozása, a hívek gazdasági irányítása. Mint az új („balázsferenci”) nemzedék képviselőjénél, Lőrinczinél az 1929-es nemzedék falufejlesztő elképzeléseinek lenyomataival is találkozhatunk: az ifjúsági mozgalmak felka-

⁶⁵ Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára (EUEGyLt.) Gi. L. (Gazdasági iskolai ügyek. Gazdák, lelkészek stb. részére tanfolyamok, előadások, végzett növendékekkel érintkezés fenntartása stb.) 7/1023/1934. (63/1934).

⁶⁶ Uo. Gi. L. 7/1023/1934. (262/1934). Nagy – a szövetkezeti és általános gazdasági ismeretek mellett – olyan tárgyak oktatását javasolta, amely nem jelent „presztízvesztést”, és nem igényel erős fizikai munkát (gyümölcs-, zöldségtermesztés, virágkertészet, méhészet, gyógynövénytermesztés, baromfi-, sertésenyészet).

⁶⁷ UE 1932. július–augusztus 15. 27–29.

⁶⁸ EUEGyLt. Gi. L. 7/1977/1935.

rolása és a falumunkához szükséges szakismeretek (szociológia) elsajátítása.⁶⁹ Ugyancsak az új (lelkész)nemzedék gondolatvilágára mutat a képzés végcélját összegző mondata is („Teljesen bele kell dolgozniuk magukat a szövetkezeti gondolatkörbe, és mint képzett szövetkezeti vezetők kell elhagyniuk az iskolát.”⁷⁰), amely a lelkészképet és -munkát inkább a faluvezető, faluszervező képével, munkájával azonosította.

A tárgyilagos helyzetfelmérés és körvonalazódó stratégia – az EUE-beadvány és Lőrinczi reflexiója mellett – a véleményezésre felkért igazgatóságok (Gazdasági Iskola, Teológiai Akadémia) kedvező visszajelzéseiből is kitűnik.

Erre vonatkozóan a témakörben született támogató tervezetekből az új és eredeti ötleteket beemelő Gazdasági Iskola Igazgatóságának javaslata érdemel figyelmet, amely a technikai kérdések tárgyalásán túl a szövetkezeti és jogi képzést mint specifikus, csak lelkészeknek oktató tantervet jelölte meg. A tervezet a szövetkezet esetében elsősorban az eszme fontosságának hallgatókkal való tudatosítását hangsúlyozta, mivel az nemcsak anyagi előnyöket nyújt, hanem korlátozni képes a szélsőséges eszméket, alkalmas a közösségi vezetők utánpótlás-nevelésére és nem utolsósorban az irányítási technikák elsajátítását is lehetővé teszi. Az új elemet a lelkészi munkakör számára további távlatokat nyitó jogi képzésre vonatkozó indítvány képezte, szükségességét azzal indokolva, hogy „amikor úgy a jegyzők, mint a tanítók mind nagyobb számát teszik ki a többségiek, legyen a lelkész az, aki a magán, rendészeti és közigazgatási jogi kérdésekben megbízható tanácsadója [a] népnek.”⁷¹ A korabeli valós viszonyokra és stratégiai irányvonalra (egységes, demokratikus kisebbségi társadalom megteremtése) reflektált továbbá a tervezet azon javaslata is, amely a képzés fontosságára a lelkész–hívő viszonyrendszer összefüggéseiben mutatott rá. A vonatkozó szövegrész szerint a gazdasági iskola legkedvezőbb fóruma lehet a teológiai hallgatók számára a „néplélek”, a nép gazdasági, erkölcsi teljesítőképességének közvetlen megismerésére, a lelkész és hívek közti „távolságok” eltüntetésére.⁷²

Az irányelvek letisztázása, kijelölése és a pozitív fogadtatás ellenére azonban (december 10-én az EKT,⁷³ 16-án pedig a Főtanács is rábólintott az indítvány-

⁶⁹ Uo. Gi. L. 7/ad 1977/1935.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo. Gi. L. 7/ad 1977/1935.

⁷² Uo.; A kántortanítók képzését, mint lehetőséget a Teológiai Akadémia és Gazdasági Iskola Igazgatósága is megemlítette. A lelkészek esetében előbbi 3–4 hónapos, utóbbi 2–2 évi, 2 hónapos képzést javasolt. Uo. Gi. L. 7/ad 1977/1935.; Uo. Gi. L. 7/ad 1977/1935.

⁷³ *Az Unitárius Egyházi Főtanács 1935. évi december hó 15–17. napjain Clujon tartott évi rendes üléseinek jegyzőkönyve.* Cluj, é. n. 53.

ra⁷⁴) az 1936/37-es tanévben a képzés ügye mégis elakadt, miután a Főtanács az eredeti elképzelésekkel ellentétben a képzés időpontját a nyári hónapokra helyezte át.⁷⁵

1936 decemberében a kérdés ismét napirendre került. Az EKT álláspontja ekkorra már módosult, és a Főtanács elé terjesztett beadványában (2118/1936) a 20/1935-ös számú – a nyári képzésre vonatkozó – főtanácsi határozat fönntartását javasolta, ellentétben a két igazgatóság álláspontjával, amelyek továbbra is kitarítottak a téli időpont mellett.⁷⁶ A Főtanács végül a Teológiai Akadémia Igazgatóságának indítványát fogadta el egyéves próbaidőre – a Főtanácsi Bizottság által is támogatott EKT-állásponttal szemben.⁷⁷

1937. február 11-én megkezdődtek az előkészületek, de a július 8-i EKT-ülésen Varga Béla – Kiss Elek dékánra hivatkozva – arra figyelmeztetett, hogy amennyiben az ötödévet végző hallgatók az 1937/38-as évet a gazdasági iskolában töltik, az a helyzet áll elő, hogy több helyre nem tudnak segédlelkészt kihehlyezni (Brassó, Dicsőszentmárton, Kolozsvár, Marosújvár).⁷⁸ Varga bejelentésének eredményeként az EKT felfüggesztette a főtanácsi határozatot azzal a meghagyással, hogy az elnökség a kérdést „a gyakorlati élet kívánalmainak megfelelően igyekezzék megoldani.”⁷⁹ Szeptember 28-i átiratában a Teológiai Akadémia Igazgatósága igyekezett jobb belátásra bírni az EKT-t. Szerintük a segédlelkészségek kérdése az ötödéves hallgatók kiküldése nélkül is megoldható és a főtanácsi határozat végrehajtható.⁸⁰ Október 14-én azonban az EKT – korábbi

⁷⁴ EUEGyLt. Gi. L. 7/195/1935.

⁷⁵ Az Unitárius Egyházi Főtanács 1935. évi december hó 15–17. napjain Clujon tartott évi rendes üléseinek jegyzőkönyve. 53.; EUEGyLt. Gi. L. 7/2279/1935.; Uo. Gi. L. 7/2279/1935.; Ugyanez a határozat a lelkészek gazdasági képzését is kimondta. A döntés háttérében a Főtanácsi Bizottság azon javaslata állt, amely a gazdasági iskola és a teológiai hallgatók közti intellektuális különbségekre hivatkozva a differenciált továbbképzést ajánlotta. Mivel a gazdasági iskola növendékei számára az elméleti képzés a téli hónapokban történt, ezért a bizottság választása a nyári hónapokra esett.

⁷⁶ Az Unitárius Egyházi Főtanács 1936. évi december hó 13., 14. és 15. napjain Clujon tartott évi rendes üléseinek jegyzőkönyve. Cluj, é. n. 103.; EUEGyLt. Gi. L. 7/2118/1936.

⁷⁷ Az Unitárius Egyházi Főtanács 1936. évi december hó 13., 14. és 15. napjain Clujon tartott évi rendes üléseinek jegyzőkönyve. 103.

⁷⁸ EUEGyLt. 12/1252/1937. vö. Az Unitárius Egyházi Főtanács 1938. évi januárius hó 16–17. napjain Clujon tartott évi rendes üléseinek jegyzőkönyve. Cluj, é. n. 53.

⁷⁹ Uo. Gi. L. 12/1252/1937.

⁸⁰ Uo. Gi. L. 13/1781/1937.

álláspontjához visszatérve – ismételten elutasította a főtanácsi határozat végrehajtását.⁸¹

A teológiai hallgatók és lelkészek intézményes gazdasági képzésének ügye ezzel dugába is dőlt. 1938 januárjában az EKT javaslatot tett a kérdés megoldására,⁸² de az egyházpolitikában bekövetkezett mélyreható változások időszertlené tették a problémát. A Főtanács ugyanis, mely januárban hivatott lett volna az érdembeli döntésre, azon püspökválasztás köré összpontosult, amely egy, a harmincas évek elején megindult generációs hatalmi harc záró pillanatát képezte.

1937-ben egyébként a háromszéki egyházkör közgyűlése is a gazdasági szakképzés beindítása mellett tette le voksát.

A közgyűlés ekkor Kerekes István javaslatát továbbította a Főtanács felé, jelentősége pedig abban állt, hogy az indítvány egy világi elem részéről érkezett, és félreérthetetlenül exponálta azokat az elvárásokat, amelyeket a világi elem az egyházzal, lelkészekkel szemben támasztott. „A belső emberek helyzete olyan mértékben javítandó – írta –, hogy kultúrmunkájukat anyagi gond és nehézségek nélkül végezhessek. Ez csak azáltal érhető el, ha az egyházközség minden egyes tagja anyagilag erősödik. *Lelkészeink és tanítóink ne csak a hitbeli erősítésen dolgozzanak, hanem az anyagi erőforrások kihasználásán is* [kiemelés – P. J.]. Az út erre az, hogy belső embereink igyekezzenek a híveik nagy többségének életforrását képező ágban (iparban, kereskedelemben, mezőgazdasági termelésben és értékesítésben) a korszerű vívmányokat megismerni vagy megfelelő szakemberek által megismertetni, hogy szükség esetén a híveknek tanácsot és útbaigazítást adhassanak vagy adathassanak.”⁸³

Az ismeretszerzés két útját az alábbiakban jelölte meg: 1. a falusi egyházközségek kötelező belépése az Erdélyi Gazdasági Egyletbe; 2. lelkészek és tanítók gazdasági képzése. A gyakorlati és elméleti felkészítés fórumának az EGE és a gazdasági iskola által szervezett tanfolyamokat jelölte meg. A lelkész- és tanító-jelöltek esetében az ismeretszerzést a gazdasági iskola tanfolyamainak kötelező elvégzése által látta megoldhatónak. A végleges kinevezést falvakon pedig csak azok számára tartotta megadhatónak, akik előzetesen sikeresen vizsgáltak gazdasági ismertekből.⁸⁴

⁸¹ Uo. Gi. L. 13/1781/1937.

⁸² *Az Unitárius Egyházi Főtanács 1938. évi januárius hó 16–17. napjain Clujon tartott évi rendes üléseinek jegyzőkönyve.* Cluj, é. n. 53.

⁸³ EUEGyLt. Gi. L. 14/1372/1937.

⁸⁴ Uo.

Módszeres falufejlesztési tervében a városoknak terményértékesítő, a tanítók és lelkészek számára pedig irányító, összehangoló és tanácsadó szerepet szánt.⁸⁵ A szövetkezeti rendszer megerősítését érettségizett állástalan fiatalok bevonásával kívánta fokozni. A falumunka szakszerű elsajátítása érdekében egyházkörönként egy-egy fiatal kiküldését javasolta Dimitrie Gusti falumunkát végző táborába.

Tervezetének indoklását így összegezte: „Nemsokára már átlépünk kisebbségi életünk harmadik évtizedébe. Ideje a mesék világából, az ábrándok korából felébredni, s a helyzettel, a valósággal számolva berendezkedni. Életlehetőséget önmagunknak, gyermekeinknek csak céltudatos, komoly munkával, becsületes összetartással teremthetünk. Az egyházak, azok vezetői, lelkészeink és tanítóink eddig is megtettek mindent kultúránk fenntartására, s meg vagyok győződve, hogy az itt jelölt úton is eredményeket érnek el, különösen ha munkáikban a világiak segítségét és jóakarátát megkapják.”⁸⁶

Összességében tekintve Kerekesnél félreérthetetlenül fogalmazódott meg az az elvárás, hogy az egyháznak részt kell vállalnia a létbiztonság, megélhetés szempontjából kulcsfontosságú gazdaságszervezési munkában.

A harmincas évek közepétől kezdődően tehát mind az egyházi, mind a világi rész egyetértett abban, hogy a lelkésznek megkérdőjelezhetetlen kötelessége a (kisebbségi) társadalom- és gazdaságszervező, valamint a nemzetépítő szerepkörök vállalása és végzése. Egyetértés alakult ki abban is, hogy a gazdaságszervező tevékenységet szövetkezeti keretek közt kell folytatni.

A konszenzust és a fenti irányelveknek erre az időszakra keltezhető kikristályosodását az 1936. augusztus 18-a és 20-a között Dicsőszentmártonban tartott lelkészi konferencia is igazolja. Ezen Benedek Gábor lelkész – a bekövetkezett közjogi és egzisztenciális változásokra hivatkozva – a kötelező lelkészi feladatok közé sorolta a gazdaságszervező munkát. Mint mondta, „az állami szuverenitás, a hatalmon maradhatás háborúját” elveszítették. A feladataik félreértelmezése, kötelességeik fel nem ismerése azonban a gazdasági háborúban a jövő elvesztéséhez fog vezetni. A gazdasági élet terén elért eredményektől függ tehát az erdélyi magyar közösségek megmaradásának sorsa. Életbevágóan fontos ezért, hogy a lelkész minden erejével részt vállaljon a gazdasági élet irányításában, a szövetkezeti rendszer kiépítésében, működtetésében.⁸⁷

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Benedek Gábor: *A lelkész szerepe a falu gazdasági, szövetkezeti és szociális életének irányításában*. Unitárius Szószék 1937/1–2, 15–29.

Összegezve: a román uralom második évtizedében az egyházvezetés különböző rétegeiben világosan körvonalazódtak az egyházi és nemzeti túlélést, fennmaradást biztosító stratégiák. Kolozsvár tudatosan kapcsolódott be abba a gazdasági szupremácia-harcba, amely magyar oldalról a nemzeti identitás konzerválását, román oldalról pedig az asszimilációs nemzetépítést jelentette.